

Vzťahy Gréckokatolíckej cirkvi a štátu v rokoch 1918 – 1950

Zuzana Futrikaničová

FUTRIKANIČOVÁ, Z.: Relations between the Greek-Catholic Church and the State in 1918 – 1950. *Studia Aloisiana*, 1, 2010, 2, s. 67 – 85.

The article describes the period from 1918 to 1950 from the perspective of church-state relations. Already at the time of formation of Czecho-Slovakia in 1918 these relations were rather tensed. Various restrictions from the state were appearing in the form of laws and legislation norms aimed against the church possessions and belongings. Among the first were the land reforms in 1918 – 1930. Later in the post war period churches had to face the nationalization of schools, dissolving of religious associations, abolishment of their activities as well as another wave of conscript of wealth. The church property was transferred to the state. All these restrictions affected also Greek-Catholic church which at that time consisted of 154 parishes mainly in the Eastern Slovakia. The economic support of churches was controlled by the state power with the perspective of gradual liquidation of churches in Czecho-Slovakia. The first victim was the Greek-Catholic church which was officially abandoned in Prešov at "Great Sobor" in 1950.

Úvod

Vzťah štátu a cirkví všeobecne v dejinách ľudstva predstavuje zložitý komplex otázok, silne závislý od spoločenských, politických a kultúrnych podmienok, v ktorých obidve strany pôsobia. Ak to platí všeobecne o vzťahu štátu a cirkví, v oblasti majetkových vzťahov a vlastníckych práv je zložitost' vzájomných otázok ešte umocnená, pretože majetkové vzťahy štátu a cirkvi sú obvykle základňou, od ktorej sa vzťah štátu a cirkvi odvíja.

Katolícka cirkev byzantského obradu je priamo spojená s cirkvou latin-ského obradu a spolu tvoria jednotnú Katolícku cirkev, ktorá je základom a jadrom kresťanstva na našom území. Katolícku cirkev pokladal štát vždy za rozhodujúcu cirkevnú moc a podľa toho k nej aj pristupoval. Veľká časť vzájomných vzťahov štátu a Gréckokatolíckej cirkvi sa realizovala v rámci širších vzťahov medzi

štátom a Katolíckou cirkvou, resp. medzi štátom a cirkvami a náboženskými spoločnosťami vôbec.

Situácia po vzniku Česko-Slovenka a pozemková reforma

V období formovania nového štátu po vzniku Česko-Slovenskej republiky v roku 1918 neboli vzťahy štátu a cirkví jednoduché. Vzťah nového štátu k cirkvám, najmä ku Katolíckej cirkvi, sa vyznačoval pomerne silným napätím. Okrem iného to vyplývalo z vtedajšej vnútropolitckej situácie a chápania postavenia Katolíckej cirkvi v politickom priestore. Rast protikatolíckych nálad sa prejavil v prijatí viacerých legislatívnych opatrení, najmä v oblasti vzdelávania, obmedzujúcich vplyv cirkvi na spoločnosť. Napriek tejto skutočnosti štát podľa platného zákonodarstva uznával náboženstvá a ich rovnosť pred zákonom a rešpektoval vlastníctvo cirkevného majetku.¹

Obmedzenia cirkevného majetku sa uskutočnili napr. prípisom predsedníctva ministerskej rady z 28. júla 1919², ktorým bolo Ministerstvo školstva a národnej osvety splnomocnené, aby v mene vlády povoľovalo scudzenie cirkevného majetku až do výšky 240 000 Kč, a vládnym nariadením z 18. decembra 1929³ o niektorých presunoch v pôsobnosti ministerstiev na krajinské úrady, ktorým bolo priznané povoľovanie scudzenia cirkevného majetku do výšky 40 000 Kč.

Závažné obmedzenie v nakladaní s pozemkovým vlastníctvom vykonal štát v roku 1919 uskutočnením pozemkovej reformy, ktorá trvala až do roku 1930. Jej cieľom bolo odňať časť majetku veľkým pozemkovým vlastníkom a rozdeliť pôdu v prospech drobných vlastníkov; realizovala sa na základe zákona č. 215/1919 Sb. o zabraní veľkého pozemkového vlastníctva.⁴ Ustanovenia zákona spôsobili veľké zmeny v pozemkovom vlastníctve a ovplyvnili pomery v súkromnom pozemkovom vlastníctve na území Česko-slovenskej republiky. Odhaduje sa, že na území Slovenska reforma zasiahla takmer tretinu všetkej pôdy.

Prijatím tohto zákona štát nariadil úpravu pozemkového vlastníctva na území Česko-slovenskej republiky v prospech štátu zabraním. Termínom veľké pozemkové vlastníctvo sa určila výmera pôdy, ktorá podliehala zabraníu: poľnohospodárska pôda – polia, lúky, záhrady, vinice a chmeľnice – v rozsahu 150 ha, alebo pôda vôbec v rozsahu 250 ha. Určenie celkovej výmery veľkého po-

1 Porov. Zákon č. 121/1920 Sb. ze dne 29. 2. 1920, ktorým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. In: *Sbírka zákonů*, č. 26/1920, ASPI.

2 Přípis předsednictva ministerské rady ze dne 28. 7. 1919 č. 13342/19. In: BUŠEK, V. – HENDRYCH, J., a i.: *Československé církevní zákony*. Praha, 1931, s. 402; <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/pripis.htm> (g. 2. 2009)

3 Vládní nařízení č. 187/1929 Sb. ze dne 18. 12. 1929 o některých přesunech působnosti ministerstev na úřady zemské. In: BUŠEK, V. – HENDRYCH, J., a i.: *Československé církevní zákony*. Praha, 1931, s. 402; <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/pripis.htm> (g. 2. 2009)

4 Zákon č. 215/1919 Sb. ze dne 16. 4. 1919 o zabraní velkého majetku pozemkového. In: *Sbírka zákonů*, č. 43/1919, ASPI.

zemkového vlastníctva vzniklo kompromisom pri prerokúvaní návrhu zákona v Národnom zhromaždení. V diskusii zazneli príspevky poslancov, ktorí požadovali ponechať vo vlastníctve jednej osoby pozemky v rozpätí od 100 až do 700 ha.

Národné zhromaždenie bolo jednomyselné, pokiaľ išlo o vykonanie zmien vo vlastníctve pôdy tak, aby pôdu získalo čo najviac občanov, avšak predstavy zákonodarcov o spôsobe, ako to dosiahnuť, boli už pri prerokúvaní zákona v parlamente rôzne a pohybovali sa od návrhov uskutočniť zmeny vo vlastníctve pôdy formou jednorazovej akcie, ktorá by znamenala okamžité vyvlastnenie, až po postupné prerozdelenie pôdy veľkostatkov novým žiadateľom, či ponechanie všetkých veľkostatkov v ich vtedajšom stave a ich pretvorenie na družstvá.

Pri schvaľovaní zákona sa presadila myšlienka postupného delenia veľkého pozemkového vlastníctva prostredníctvom zabrania. Zákonodarca nepoužil výraz „vyvlastnenie“, ale „zabranie“. Spôsob, akým sa mala pozemková reforma vykonať, však bolo možné nazvať vyvlastnením, či zoštátnením. Zákonom č. 215/1919 Sb. prešla pôda do vlastníctva štátu *de iure*. Ustanovenie § 6 zabezpečilo pôvodným vlastníkom právo riadne hospodáriť na zabranej pôde až do jej faktického prevzatia štátom.

Takéto rozsiahle zmeny nebolo možné uskutočniť bez náležitej evidencie. Pôda, ktorá podliehala zabraniu, sa mala vyznačiť v pozemkovej knihe. Za zabraný majetok mali pôvodní vlastníci dostať náhradu podľa ustanovení osobitného zákona. Zo zabrania štát vylúčil objekty právne a hospodársky samostatné, ktoré neslúžili na hospodárenie na zabranom majetku, ako aj majetok patriaci štátnej a obecnej samospráve (krajinské, župné, okresné a obecné orgány).

Zabranie sa dotýkalo celého pozemkového majetku osoby. Vlastníci, ktorým štát zabral majetok, mohli požiadať o vyčlenenie pôdy v rozsahu výmery, čo nepresahovala výmeru veľkého pozemkového vlastníctva. Ak to situácia dovoľovala, bývalí vlastníci si mohli uplatniť tento nárok na ktorúkoľvek časť svojho majetku. Zákonom vymedzenú hranicu výmery bolo možné v určitých prípadoch upraviť smerom hore alebo dole. Flexibilita výmery umožňovala prihliadať na miestne špecifiká pri realizácii pozemkovej reformy. Avšak ani so zreteľom na miestne špecifiká nemohla byť v rukách jednej osoby sústredená výmera väčšia než 500 ha. Zákonom č. 215/1919 Sb. bolo celkovo zabraných viac ako 4 mil. ha všetkej pôdy, z toho bolo asi 1 mil. ha poľnohospodárskej pôdy. Na území Slovenska bola zabraná pôda vo výmere 1,4 mil. ha, z toho bolo takmer pol milióna ha poľnohospodárskej pôdy.⁵

Určitú časť pôdy odobral štát cirkevným vlastníkom. Na základe pozemkovej reformy bol poľnohospodársky majetok o výmere väčšej ako 150 ha poľnohospodárskej pôdy alebo 250 ha pôdy vôbec zabraný tak ako každý iný takýto majetok. Keďže ostatné štátom uznané cirkvi nemali nijaký väčší pozemkový majetok, zákon sa vzťahoval iba na katolícku cirkev; z právneho hľadiska sa však postupovalo voči nej benevolentne, pretože sa tieto pozemky brali do úvahy ako pozemky jednotlivých diecéz, biskupstiev, a nie Katolíckej cirkvi na Slovensku

5 Porov. HREHOR, H.: *Úprava pozemkového vlastníctva v rokoch 1918 – 1919 v Československu*. In: www.saske.sk/cas/2-2007/hrehor.html (13. 6. 2009)

ako celku. To vlastne vyplývalo aj z platného cirkevného práva – Katolícka cirkev na Slovensku ako taká nemala právnu subjektivitu, ale mali ju jej časti.

Zabranie v podstate znamenalo, že štát si vyhradil do budúcnosti právo konfiškovať pôdu v rámci schváleného zákona. Keďže bol problém presne stanoviť, či vlastníkom pôdy podliehajúcej zabraneniu je štát, alebo cirkev, problém riešil Najvyšší správny súd, ktorý rozhodnutím zo 14. apríla 1927 č. 10153 stanovil, že zabraním neprešlo vlastnícke právo na štát a vlastníkom zabraných nehnuteľností ostáva cirkev. Sporná pôda bola vyňatá zo zabrania a ostala majetkom cirkvi.

Kongruový zákon

Ďalším zákonom, ktorým štát v medzivojnovom období zasiahol do ekonomického zabezpečenia cirkví, bol kongruový zákon, prijatý v roku 1926.⁶ V čase jeho prijatia ho vláda pokladala za prejav určitého zmäkčenia vzťahov štátu najmä ku Katolíckej cirkvi. Zákon vychádzal z kongruy, t. j. platu duchovného ako najnižšieho príjmu duchovného vo verejnej duchovnej správe, zákonne zabezpečeného štátom.⁷ Zákon priznal platy duchovným cirkví a náboženských spoločností za verejné služby, napríklad za vedenie matrik a pod. Aké bolo hmotné zabezpečenie jednotlivých kanonikov, sa dozvedáme z listu poslanca Dr. Mičuru, ktorý oznamuje biskupovi Gojdičovi, že prešovským kanonikom bola priznaná kongrua, a to takto: Joanne Korotnoki 14,832 K, Zeno Kovaliczky 18,720 K, Dr. Nicolaus Russnák 16,776 K, Emmánuel Bihary 18,720 K, Joannes Kizak 18,720 K.⁸

Na kongruu mali nárok duchovní kongruových cirkví, t. j. rímskokatolíckej, gréckokatolíckej a pravoslávnej, na celom území ČSR, na Slovensku a na Podkarpatskej Rusi, aj duchovní Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v., Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku a Židovskej náboženskej obce na Slovensku. Ostatné cirkvi dostávali pravidelnú štátnu dotáciu. Zákon určoval spôsob doplnenia príjmu duchovného, tzv. kongruovú hranicu, ktorá sa mala stanoviť dopredu na obdobie päť rokov, a to podľa priemeru posledných troch rokov. Kongrua bola stanovená na 9 000 Kč ročne, celkový príjem cirkví od štátu sa ročne odhadoval na čiastku od 130 do 150 mil. Kč, z toho dve tretiny dostávala katolícka cirkev, ktorá bola v tom období najsilnejšou cirkvou. Vyplývalo to z výsledkov prvého sčítania ľudu v roku 1921, ktorým sa zistilo, že z celkového počtu 2 993 859 obyvateľov Slovenska bolo 2 128 205 rímskokatolíckeho vierovyznania, čo predstavovalo 70,92 %, a 193 778 obyvateľov bolo gréckokatolíckeho vierovyznania, čo predstavovalo 6,46 %.⁹

6 Zákon č. 122/1926 Sb. ze dne 25. 6. 1926 o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných, případně recipovaných. In: *Sbírka zákonů*, č. 57/1926, ASPI.

7 Používa sa tam, kde nie je odluka cirkví od štátu.

8 Porov. *Kapituly kanonikov : Zborník príspevkov monotematického seminára s medzinárodnou účasťou z cirkevných dejín*. Košice, 2003, s. 124.

9 Porov. ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Vydavateľstvo Lúč, 2003, s. 316.

Modus vivendi

V roku 1927 bol po dlhých rokovaniach o úprave vzájomných vzťahov a o forme spolunažívania štátu a cirkvi prijatý v podstate kompromis medzi Česko-slovenskou republikou a Svätou stolicou, keď namiesto očakávaného konkordátu bola uzavretá osobitná zmluva *Modus vivendi*. Protokol o uzavretí zmluvy bol podpísaný v Ríme 7. decembra 1927 a *Modus vivendi* vstúpil do platnosti 2. februára 1928 výmenou nót medzi kardinálom štátnym tajomníkom Svätej stolice a ministrom zahraničných vecí Česko-slovenskej republiky. Jeho obsahom boli okrem iného ustanovenia II. článku, ktoré sa dotýkali cirkevného majetku. Dohodlo sa, že vnútená správa cirkevného majetku v Česko-slovenskej republike je iba prechodná. Na riešenie v budúcnosti ostávali otázky cirkevných majetkov školstva.

Na vykonanie ustanovenia o majetku cirkvi bola medzi ministerstvom zahraničných vecí a slovenským biskupským zborom ustanovená dohoda o postupe v správe rímskokatolíckych cirkevných majetkov. Orgánom správy sa stala Likvidačná komisia pre správu niektorých cirkevných majetkov na Slovensku so sídlom v Bratislave a jej výkonným orgánom Centrálna správa katolíckych cirkevných veľkostatkov v Bratislave.¹⁰ V reálnej politike však uvádzanie *Modu vivendi* do praxe nebolo bez problémov. Negatívne sa k nemu stavali ľavicové strany a z pravicových strán najmä agrárna strana. Z jej strany príčinou boli najmä obavy, že pod správu cirkvi sa vrátia cirkevné majetky dovtedy pod nanútenou štátnou správou a agrárna strana takto príde o značné politické a finančné zisky.¹¹

Na ťažkosti s plnením záväzkov v oblasti cirkevných majetkov vyplývajúcich z *Modu vivendi* poukázal poslanec Národného zhromaždenia Dr. Jozef Tiso v roku 1933, keď spravovanie cirkevných veľkostatkov na Slovensku štátom a ich zadĺženosť označil za „sabotovanie *Modu vivendi*, ba že je to postupovanie proti *Modu vivendi*“¹². „Keď má vláda opravdu dobrú vôľu, o ktorej ubezpečuje minister Dr. Krofta, odovzdá cirkvi majetky nielen nezadĺžené, ale i s hospodárskym prírastkom trinásťročného racionálneho, intenzívneho hospodárenia. Katolíci Slovenska očakávame, že dlžoby na cirkevných majetkoch viaznúce nebudú hradené odpredajom, ale že štátna komisia v tomto obore bude vidieť pole svojej pôsobnosti a pousiluje sa o úplné odbremenenie cirkevných majetkov. Vyriešenie majetkovej otázky v tomto zmysle je teda prvým predpokladom, aby sa mohlo prikročiť k riešeniu ostatných otázok.“¹³

V roku 1930 z celkového počtu 3 254 189 obyvateľov bolo 2 384 355 obyvateľov rímskokatolíckeho vierovyznania, čo predstavovalo 71,61 %, a gréckokatolíckeho vierovyznania 213 725 obyvateľov (6,42 %).¹⁴ V tomto období bola gréc-

10 Porov. Obežník Centrálnej správy katolíckych cirkevných veľkostatkov v Bratislave zo 16. novembra 1929. Centrálna správa verejných základín, Slovenský národný archív, Bratislava.

11 Porov. VNUK, F.: *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete*. Bratislava : Vydavateľstvo Nové mesto, 2006, s. 136–137.

12 TISO, J.: *Modus vivendi*. In: *Katolícke Slovensko*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1933, s. 459.

13 TISO, J.: *Modus vivendi*. In: *Katolícke Slovensko*, s. 460.

14 Porov. ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*, s. 344.

kokatolícka cirkev začlenená do Prešovskej eparchie a do Mukačevskej eparchie. Po odvolaní silne promaďarsky orientovaného biskupa Štefana Nováka bolo vedenie Prešovskej eparchie zverené srbskému biskupovi Dionýzovi Nyáradimu a v roku 1927 pápež Pius XI. vymenoval za prešovského biskupa Pavla Petra Gojdiča, ktorý viedol eparchiu až do obdobia po druhej svetovej vojne, keď ho komunistický režim zatkol a väznil.

V dôsledku Viedenskej arbitráže došlo k viacerým zmenám. Gréckokatolíckej cirkvi boli navrátené niektoré chrámy, ktoré v predchádzajúcom období prevzala pravoslávna cirkev. Po vzniku samostatného Slovenského štátu zemplínske farnosti, ktoré ostali súčasťou Slovenska a dovtedy patrili do Mukačevskej eparchie, boli od apríla 1939 dočasne prevedené pod správu Prešovského biskupstva. Niekoľko farností na juhu pripadlo Maďarsku, ostatné ostali naďalej pod správou Mukačevskej eparchie a jej biskupa.

V rokoch 1939 – 1945 mala gréckokatolícka cirkev v Prešovskej eparchii spolu 21 dekanátov, v ktorých spravovala 154 farností s celkovým počtom 146 017 veriacich. Išlo tieto dekanáty: v katedrálnom archidiakonáte Bardejov, Sabinov, Prešov, Poprad, v makovickom archidiakonáte Bukovce, Makovica, V. Svidník, v abovskonovohradskom archidiakonáte Košice, v gemerskom a spišskom archidiakonáte Gemer, Levoča, Spiš, v zemplínskom archidiakonáte Humenné, Krajné, Laborce, Lomná, Stropkov, Vranov, Világy a k tomu patrili aj dekanáty Bratislava a Praha. V rámci organizačnej štruktúry Apoštolskej administratúry Mukačevskej eparchie na území Slovenska bolo v tomto období šesť dekanátov, v ktorých spravovala 47 farností s 43 316 veriacimi. Boli to dekanáty Michalovce, Sečovce, Trebišov, Trhovište, Ujlak a Vinné.¹⁵

Počas druhej svetovej vojny utrpela gréckokatolícka cirkev hmotné škody na majetku. Bola poškodená biskupská rezidencia v Prešove a tiež budovy seminára a sirotinca. Podľa správy biskupa Gojdiča zo septembra 1944 najžalostnejší stav bol na východnej hranici, v okresoch Medzilaborce, Svidník, Bardejov a Stropkov.¹⁶

Povojnové obdobie

Okrem všeobecných politických otázok a otázok súvisiacich s bojom o moc v povojnovom období sa štát a cirkev dostali do konfliktu v spoločenskej a ekonomickej oblasti. Vo vzájomných vzťahoch rezonovali najviac dva okruhy problémov. Prvým bola otázka cirkevného školstva, druhým otázka cirkevného majetku, najmä pozemkového. Gréckokatolícku cirkev zasiahli obidva okruhy problémov.

Po druhej svetovej vojne štát už v roku 1945 prijímal opatrenia voči cirkvám. Všetky tieto opatrenia sa dotýkali aj gréckokatolíckej cirkvi. Už v programe

¹⁵ Porov. BORZA, P.: Biskup P. P. Gojdič a gréckokatolícka cirkev v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 280–282.

¹⁶ Porov. BORZA, P.: Biskup P. P. Gojdič a gréckokatolícka cirkev v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov*, s. 278 – 279.

prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov z apríla 1945, známom ako Košický vládny program, poštátnil všetky katolícke a konfesiónálne školy. Spojenie katolíckej cirkvi s režimom Slovenskej republiky v politickej sfére a dôsledky toho vo verejnej sfére boli hlavným dôvodom, prečo Slovenská národná rada bezprostredne po skončení vojny prijímala niektoré zákonné opatrenia smerujúce k obmedzeniu, resp. limitovaniu pôsobenia cirkví v spoločnosti. Takýmto opatrením bolo nariadenie č. 34 zo 16. mája 1945 o zoštátnení všetkých škôl, čo bola reakcia na skutočnosť, že od roku 1940 boli na Slovensku všetky základné školy odovzdané jednotlivým cirkvám. O desať dní neskôr Slovenská národná rada prijala nariadenie č. 47 z 26. mája 1945 o poštátnení majetku pri školách poštátnených nariadením Slovenskej národnej rady č. 34/1945 Zb. a 25. júla 1945 nariadenie č. 80/1945 Zb. Slovenskej národnej rady o poštátnení internátov.¹⁷

Nariadením Slovenskej národnej rady č. 51 z 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov štát rozpustil všetky katolícke organizácie a spolky. Zriadenie nových spolkov podliehalo schváleniu Povereníctva Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné, ktorému bola vo veciach spolkov priznaná kompetencia bývalého ministerstva vnútra. V § 5 nariadenie určovalo, že majetky rozpustených spolkov prechádzajú na štát, do kultúrno-sociálneho fondu. Kultúrno-sociálny fond nemal samostatnú právnu subjektivitu, spravovalo ho Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné, ktoré tiež rozhodovalo o jeho použití na podporu kultúrnych, telovýchovných, sociálnych a dobročinných cieľov. Nariadenie tiež splnomocňovalo Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre veci vnútorné určovať, ktoré nehnuteľné alebo hnutelné veci majú byť pre kultúrno-sociálny fond ponechané „in natura“ a ktoré sa majú v likvidácii speňažiť v prospech fondu.¹⁸

Ďalším opatrením na obmedzenie vplyvu cirkví vo verejnej a politickej sfére bolo nariadenie Slovenskej národnej rady č. 99 z 23. augusta 1945, podľa ktorého mohol povereník školstva a osvety na návrh preverovacej komisie znížiť alebo odňať duchovnému vo farskej správe doplnok kongruy na určitý čas alebo trvalo alebo zakázať činnosť.¹⁹

Odnímanie pôdy a majetku cirkví

Celoštátnou záležitosťou bola otázka pozemkovej reformy, ktorá predstavovala zrejme najväčší problém spoločnosti, prelínajúci sa obdobím rokov 1945 – 1948. Okrem výnimiek sa dotýkala katolíckej cirkvi, ktorá spravovala po vojne na Slovensku pozemkový majetok s rozlohou asi 290 000 ha. Prvou fázou stretnutia protikladných názorov štátu a cirkvi bola bezprostredne povojnová snaha uplatniť prezidentské dekréty o národnej správe a konfiškácii majetku Nemcov,

¹⁷ Porov. ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*, s. 543 – 550.

¹⁸ Porov. Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 51/1945 Zb. SNR zo dňa 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov. In: *Zbierka zákonov*, SNR č. 10/1945, ASPI.

¹⁹ Porov. Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 99/1945 Zb. SNR zo dňa 23. augusta 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 16/1945, ASPI.

Maďarov, kolaborantov a zradcov aj na pôdu, ktorá patrila nemeckým a na Slovensku predovšetkým maďarským reholiam a cirkevným inštitúciám. Išlo tu najmä o tie cirkevné majetky, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadli Maďarsku a hospodárilo na nich v prevažnej miere Ostrihomské arcibiskupstvo. Tieto majetky boli po oslobodení dané pod národnú správu, konfiškované však neboli. Otázka ich trvalého vlastníctva zostávala otvorená, čo súviselo s problematikou uplatňovania *Modu vivendi*, delimitáciou slovenských diecéz a úsilím o zriadenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie.²⁰

Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4/1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa umožňovalo v prípadoch osobitného zreteľa poskytnúť cirkvám náhradu prostredníctvom Slovenského pozemkového fondu.²¹

V roku 1947 sa uskutočnila revízia pozemkovej reformy z roku 1919. Na základe zákona č. 142/1947 Sb. o revízii prvej pozemkovej reformy²² a k nemu prijatého vládneho nariadenia č. 194/1947 Sb. o súpise pozemkového majetku na revíziu prvej pozemkovej reformy a o jej vyznačení vo verejných knihách²³ štát vyvlastnil asi 75 % nehnuteľného majetku cirkví. Výmera cirkevných pozemkov prihlásených na revíziu prvej pozemkovej reformy bola takmer 200 000 ha, po revízii cirkvám zostalo iba asi 5 000 ha.

Podľa § 7 tohto zákona sa stanovila finančná náhrada za vyvlastnený nehnuteľný majetok, ktorú však cirkvi nedostali. Náhrady za vyvlastnený majetok patrili vlastníkom ako finančná kompenzácia, vypočítaná alebo podľa ustanovení náhradového zákona z roku 1920 v znení zákona č. 220/1922 Sb., alebo vo výške všeobecnej ceny nehnuteľností. Podľa rozhodnutia Najvyššieho správneho súdu č. 10153 zo 14. apríla 1927 dochádzalo k prevodu majetkových práv až dňom skutočného prevzatia. K tomu dochádzalo až po februárových udalostiach v roku 1948. V mnohých prípadoch úrady nezapísali prevzatie cirkevného nehnuteľného majetku a ak sa to stalo, takéto zápisy nespĺňali zákonné požiadavky zaknihovania. Sú názory, že úplná väčšina tohto cirkevného majetku nebola právne právoplatne prevedená na štát. Cirkvi nedostali ani právne dokumenty, ktoré by preukazovali platné prevedenie cirkevného majetku na štát. Najdôležitejšie bolo, že cirkvi nedostali za tento majetok finančnú náhradu, ktorú stanovil § 7 zákona č. 142/1947 Sb., čo znamená, že celé toto vyvlastnenie bolo právne neplatné, pretože zákon nebol v plnom rozsahu dodržaný.²⁴

20 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, s. 27–28.

21 Porov. Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4/1945 zo dňa 27. februára 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 1/1945, ASPI.

22 Zákon č. 142/1947 Sb. ze dne 11. 7. 1947 o revízi prvních pozemkové reformy. In: *Sbírka zákonů*, č. 65/1947, ASPI.

23 Nařízení Vlády Československé republiky č. 194/1947 Sb. ze dne 18. 11. 1947 o soupisu pozemkového majetku pro revizi první pozemkové reformy a o jejím vyznačení ve veřejných knihách. In: *Sbírka zákonů*, č. 92/1947, ASPI.

24 Porov. KALNÝ, M.: *Církevní majetek a restituce*. Praha : Občanský institut, 1995; www.obcinst.cz/cs/studie-oi-s4 (13. 6. 2009)

Ďalší zákon č. 46/1948 Sb. o novej pozemkovej reforme²⁵ v podstate zbavil cirkev všetkej poľnohospodárskej a lesnej pôdy. Stalo sa tak v čase, keď ešte nebola dokončená revízia prvej pozemkovej reformy. Na základe tohto zákona bolo možné pri zabraní zasiahnuť aj pozemky pod výmerou 50 ha, ktorú vymedzoval zákon č. 142/1947 Sb. Ani v tomto prípade cirkev za zabrané pozemky nedostala náhradu, hoci zákon o nej hovoril v § 9. Zákon určoval, že na Slovensko sa prevedie zo zálohy 150 mil. Kčs pomerný diel podľa potreby, rozsahu výkupu a prídelenia pôdy podľa tohto zákona. Po tejto reforme cirkvám zostali iba kostoly, fary a farské záhrady do výmery 1 alebo 2 ha. Týmto zákonom prišli cirkev a menšie rehole o drobné rozptýlené pozemky, ktoré až dovtedy boli vo vlastníctve jednotlivých farností alebo reholí a boli doplnkovým zdrojom obživy.

V súvislosti s prvou pozemkovou reformou a jej revíziou podľa zákona 142/1947 Sb. je vedená polemika, či cirkev v dôsledku týchto zákonov prišla o svoje majetky legálnou cestou. Argumentuje sa skutočnosťou, že obidva zákony boli prijímané z hľadiska štátu legitímnou cestou pri legitímnej vláde. Táto skutočnosť sa zdá byť určujúca aj v tomto období, keď sa pristupuje k reštitúcii cirkevného majetku v Českej republike. Ak by sa potvrdila skutočnosť legitimacy zákona č. 142/1947 Sb, potom by mala byť cirkvám vyplatená finančná náhrada vychádzajúca z § 7 tohto zákona. Ak by bola jeho legitimita spochybnená, bola by tým spochybnená aj legitimita zákona č. 215/1919 Sb., keďže zákon č. 142/1947 je akýmsi jeho „doplnkom“. Súčasťou majetkového vyrovnania by tak musela byť aj náhrada majetku zabraného už za prvej republiky.²⁶

Po pozemkovej reforme štát odnímal cirkvám nehnuteľnosti aj ďalšími spôsobmi: zákonom č. 185/1948 Sb. o poštátnení liečebných a ošetrovacích ústavov a o organizácii štátnej ústavnej liečebnej starostlivosti,²⁷ zákonom č. 169/1949 Sb. o poštátnení vojenských obvodov,²⁸ zákonom č. 81/1949 Zb. Slovenskej národnej rady o úprave právnych pomerov pasienkového majetku bývalých urbárikov, komposesorátov a podobných právnych útvarov,²⁹ vyvlastňovacími konaniami podľa vládnych nariadení a ďalšími spôsobmi, ako boli vynútené darovacie zmluvy, vynútené zmluvy o prevode vlastníctva na štát a iné organizácie, darovacie zmluvy Náboženskej matice, uznesenia ľudových súdov a iné.

Slovenskí biskupi už v januári 1946 predložili prezidentovi Benešovi „Pamätný spis slovenských biskupov o postavení katolíkov na Slovensku“, v ktorom poukázali na nespravodlivú diskrimináciu katolíkov v mnohých oblastiach verejného života. V desiatich bodoch konkretizovali svoje požiadavky, ktoré sa

25 Zákon č. 46/1948 Sb. zo dňa 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme (trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej lesnej pôde). In: *Sbírka zákonů*, č. 21/1948, ASPI.

26 Porov. KUSALA, J.: K problematice majetkového vyrovnání. In: www.stampach.cz/clanek_detail.php?id=85 (13. 6. 2009)

27 Zákon č. 185/1948 Sb. zo dňa 19. júla 1948 o poštátnení liečebných a ošetrovacích ústavov a o organizácii štátnej ústavnej liečebnej starostlivosti. In: *Sbírka zákonů*, č. 67/1948, ASPI.

28 Zákon č. 169/1949 Sb. zo dňa 16. júna 1949 o poštátnení vojenských obvodov. In: *Sbírka zákonů*, č. 49/1949, ASPI.

29 Zákon č. 81/1949 Zb. Slovenskej národnej rady zo dňa 7. apríla 1949 o úprave právnych pomerov pasienkového majetku bývalých urbárikov, komposesorátov a podobných právnych útvarov. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 11/1949, ASPI.

dotýkali poštátneňa všetkého cirkevného školstva a zhabania cirkevných majetkov, rozpustenia katolíckych spolkov, zhabania katolíckych internátov, sirotincov a charitných zariadení, parcelácie cirkevných majetkov, na ktorých väzí patronátne právo, kongruy duchovných, zákazu katolíckej tlače okrem týždenníka *Katolícke noviny* a ďalších opatrení.³⁰

Napriek týmto opatreniam štátu voči cirkvám a reakciám cirkví na ne, pri hodnotení tohto obdobia zložitej povojnovej situácie niektorí historici poukazujú na skutočnosť, že ani Komunistická strana Slovenska, ani Demokratická strana ako politické strany pôsobiace na povojnovom Slovensku nemali záujem dostať sa do otvoreného konfliktu s katolíckou cirkvou, hoci vzťahy cirkvi a Komunistickej strany Slovenska boli napäté od oslobodenia až po február 1948. Po voľbách sa napätie medzi komunistami a katolíckou cirkvou postupne uvoľňovalo, táto tendencia však nemala trvalý ráz. Vzťahy sa opäť vyostрили na jar 1947 pri procese s Jozefom Tisom. „Vzťahy štátu a cirkví zostávali cez všetky existujúce problémy v rokoch 1945 – 1948 (do prevratu vo februári 1948) viac-menej korektné a obe strany sa v zásade rešpektovali. Podmienky pre pôsobenie cirkví síce neboli optimálne, neprekročili však hranicu únosnosti.“³¹

Obidva zákony o pozemkovej reforme – zákon č. 142/1947 Sb. a zákon č. 46/1948 Sb. – ustanovili finančnú náhradu za vyvlastnené pozemky, avšak reálne cirkvi finančnú náhradu nedostali. Tým, že štát zbavil cirkvi ich ekonomickej základne, ostal nevyriešený problém ekonomického zabezpečenia cirkví. Štát situáciu riešil prijatím zákona č. 218/1949 Sb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom.³² Zákonom sa zaviazal hradiť osobné požitky duchovných, cestovné a iné výdavky, sociálne dávky a vecné náklady cirkví. Za to si vyhradil právo udeľovať duchovným štátny súhlas na výkon duchovenskej služby a dozerať na cirkevný majetok.

Na základe nových zákonov štát prevzal pod svoju kontrolu všetky cirkvi, vrátane cirkevných majetkov a udeľovania štátneho súhlasu na výkon kňazského povolania.

Zákon č. 218/1949 Sb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom

Významným zásahom do vzťahu štátu a cirkví, ktorý na dlhé roky poznačil ich ďalší vývoj, bolo prijatie zákona č. 218/1949 Sb. o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Zákon zrušil všetky predpisy, ktoré do jeho prijatia upravovali právne pomery cirkví a náboženských spoločností.

³⁰ Porov. ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*, s. 563.

³¹ PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*, s. 29.

³² Zákon č. 218/1949 Sb. ze dne 14. 10. 1949 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. In: *Sbírka zákonů*, č. 67/1949, ASPI.

Návrh zákona prerokovalo Národné zhromaždenie 14. októbra 1949 na svojej 35. schôdzi. V úvode predseda navrhol, aby sa zlúčilo prerokúvanie dvoch návrhov zákonov, a to Správy kultúrneho, ústavnoprávného a rozpočtového výboru o vládnom návrhu zákona, ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre veci cirkevné, a Správy sociálno-politického a zdravotníckeho výboru a rozpočtového výboru k vládnomu návrhu zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Súčasným prijatím obidvoch zákonov štát prevzal kontrolu nad cirkvami na dlhé obdobie.

Pritom už v samotnej etape prípravy najmä zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví sa stupňovalo napätie medzi obidvoma stranami. Ako vyplýva z vystúpenia spravodajcu pri prerokúvaní návrhu zákona, už v máji 1948 bol vypracovaný návrh zákona o hospodárskom zabezpečení duchovenstva, došlo však k rozporu na úrovni arcibiskupa Katolíckej cirkvi. Národný front pokračoval v prípravách zákona a v roku 1949 prerokoval jeho obsah s nekatolíckymi cirkvami a s Katolíckou akciou. Katolícku akciu založila štátna moc v júni 1949 a mala byť celonárodným hnutím veriaceho ľudu a „drobného duchovenstva“. Predkladateľ konštatoval, že na základe týchto rokovaní a pripomienok katolíckeho duchovenstva bol vypracovaný definitívny návrh, ktorý schválila vláda 4. októbra 1949 a ktorý sa predkladá Národnému zhromaždeniu.³³

Aj vtedajší minister spravodlivosti Alexej Čepička vo svojom vystúpení v Národnom zhromaždení potvrdil, že štát pripravil tieto zákony napriek zjavnému nesúhlasu cirkví, keď hovoril, že „iba zjavní nepriatelia cirkví a štátu môžu za týchto okolností tvrdiť, že tieto návrhy zákonov sú prenasledovaním cirkví a potieraním náboženskej slobody. S poľutovaním treba priznať, že k takémuto tvrdeniu siahli biskupi a ordinári rímskokatolíckej cirkvi a nepokryte dali najavo, komu i naďalej chcú slúžiť svojím odporom a nepriateľským postojom k ľudovodemokratickému zriadeniu“. Nielen z týchto slov vidieť, že v roku 1949 boli už napäté vzťahy medzi štátom a cirkvami, najmä Katolíckou cirkvou, a situácia predznamenávala budúce otvorené prenasledovanie cirkví a snahu o ich likvidáciu.

Zákon viazal poskytovanie osobných požitkov duchovným cirkví a náboženských spoločností na štátny súhlas. Súčasne podmieňoval, že štátny súhlas možno udeliť iba duchovným, ktorí sú česko-slovenskými štátnymi občanmi, sú štátne spoľahliví a bezúhonní a spĺňajú aj inak všeobecné podmienky na prijatie do štátnej služby.

Druhá časť zákona upravovala vzťah štátu k majetku cirkví. V § 10 zákon upravoval dozor štátu nad majetkom cirkví a náboženských spoločností. Zástupcom cirkví a náboženských spoločností a správcom cirkevného majetku určil povinnosť zostaviť súpis všetkého hnutelného a nehnuteľného majetku a majetkových práv cirkví a náboženských spoločností, ich zložiek, komunít, ústavov, nadácií, kostolov a fondov a predložiť ich do troch mesiacov od začiatku účinnosti zákona novovytvorenému Štátnemu úradu pre veci cirkevné. V hospodárskej ob-

33 Porov. Rozprava k Správe výboru sociálno-politického a zdravotníckeho a výboru rozpočtového k vládnomu návrhu zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. 35. schôdza Národného zhromaždenia, Praha 14. októbra 1949. In: *Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica*, www.nrsr.sk (13. 6. 2009)

lasti ďalej zaviazal cirkvi a správcov cirkevného majetku predkladať rozpočty a záverečné účty na schválenie Štátnemu úradu pre veci cirkevné. Akékoľvek scudzenie alebo zaviazanie majetku cirkví a náboženských spoločností podmienil zákon súhlasom štátnej správy. V § 11 ustanovil, že všetok súkromný a verejný patronát nad kostolmi a inými cirkevnými ústavmi prechádza na štát, a zrušil všetky záväzky prispievať na účely cirkví a náboženských spoločností, ich zložiek, komunít, ústavov, nadácií, kostolov a fondov, ktoré sa opierajú o patronát, alebo iné právne dôvody alebo dlhodobé obyčaje, s výnimkou štátom schválených.

Vykonateľnosť zákona sa opierala o evidenciu zoštátneného majetku. Všetky cirkvi a náboženské spoločnosti urobili do konca roku 1949 súpisy hnutelného a nehnuteľného majetku a ten sa previedol do fondu na Povereníctve poľnohospodárstva a pozemkovej reformy, čiastočne na Povereníctve kultúry a tiež do fondu novozriadeného úradu pre veci cirkevné. Povereníctvo financií dalo v roku 1949 príkaz všetkým peňažným ústavom na Slovensku, aby urobili súpis peňažných účtov a vkladov všetkých cirkví a cirkevných inštitúcií. Celková výška takto uloženého a zadržaného majetku predstavovala takmer 300 mil. Kčs.

Štát si bol vedomý tvrdosti zákona a jeho dosahu na cirkvi a zabezpečil sa trestnými ustanoveniami, ktoré zapracoval do zákona. Podľa nich sa činnosť alebo opomenutie odporujúce ustanoveniam zákona alebo predpisom vydaným podľa neho trestali, s výnimkou prípadov trestného činu, ako správny priestupok pokutou do výšky 100 000 Kčs a pre prípad nedobytnosti pokuty určil podľa miery zavinenia náhradný trest väzenia do šiestich mesiacov.

Hneď po prijatí zákona, ešte v októbri 1949 boli prijaté vládne nariadenia, ktoré sa vzťahovali na hospodárske zabezpečenie cirkví. Menovite išlo o rímskokatolícku cirkev, československú cirkev, evanjelickú cirkev a pravoslávnu cirkev, nariadenie nebolo prijaté pre gréckokatolícku cirkev, čo mohla spôsobiť skutočnosť, že už v tomto období sa neuvažovalo o ďalšom pôsobení gréckokatolíckej cirkvi v štáte.

Štátny úrad pre veci cirkevné a jeho úlohy

Spolu so zákonom o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom schválilo Národné zhromaždenie zriadenie Štátneho úradu pre veci cirkevné.³⁴ Úrad vykonával a riadil celú cirkevnú politiku v Česko-Slovensku, na Slovensku pôsobil prostredníctvom Slovenského úradu pre veci cirkevné. K zákonu bolo vydané vládne nariadenie,³⁵ ktoré splnomocnilo úrad vykonávať celú pôsobnosť vo veciach cirkevných a náboženských, ktoré dovtedy vykonávali iné ústredné orgány. Úrad riadil všetok majetok cirkví, do jeho pôsobnosti patrili správne veci cirkví, náboženských spoločností a ich zložiek, ko-

34 Zákon č. 217/1949 Sb. zo dňa 14. októbra 1949, ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre veci cirkevné. In: *Sbírka zákonů*, č. 67/1949, ASPI.

35 Vládne nariadenie č. 228/1949 Sb. zo dňa 25. októbra 1949 o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre veci cirkevné. In: *Sbírka zákonů*, č. 71/1949, ASPI.

munít, ústavov, nadácií, kostolov, obročí, fondov, reholí a kláštorov, ako aj ich veci hospodárske a finančné – majetkoprávne konanie, veci stavebné, správa cirkevných fondov a nadácií, ochrana cirkevných pamiatok.

V krajochoch a okresoch vykonávali podľa vládneho nariadenia pôsobnosť vo veciach náboženských a cirkevných príslušné krajské a okresné národné výbory, podriadené v tejto veci Štátnemu úradu pre veci cirkevné. Medzi prvé úlohy, ktoré mal úrad plniť, patrilo prechod na financovanie cirkví zo štátneho rozpočtu od 1. novembra 1949, prijatie sľubov vernosti štátu od duchovných všetkých cirkví a zároveň udelenie či odmietnutie udelenia štátneho súhlasu na výkon duchovenskej činnosti všetkým duchovným v štáte. V druhom roku fungovania úradu, v roku 1950 jeho hlavnou úlohou bolo zrušenie cirkevných rádov a gréckokatolíckej cirkvi. Zrušenie mužských kláštorov a násilné odvedenie rehoľníkov prebehlo pod názvom „akcia K“. Prvý zásah v noci z 13. na 14. apríla sa týkal šiestich reholí: františkánov, saleziánov, jezuitov, tešiteľov, redemptoristov a baziliánov. Druhý zásah sa konal z 3. na 4. mája 1950 a do konca mája bolo sústredených 1 002 rehoľníkov.³⁶

Likvidovanie cirkví v Česko-Slovensku sa malo začať východnou – gréckokatolíckou cirkvou, ktorá je liturgicky veľmi blízka pravoslávnej cirkvi. Vytvorili si zámienku, že sa gréckokatolíci musia „vrátiť“ do lona pravoslávnej cirkvi. Táto taktika nebola u nás uplatňovaná po prvýkrát. Už v roku 1946 likvidovali gréckokatolíkov vo Lvove, v roku 1948 v Rumunsku a v roku 1949 v Zakarpatsku. To boli prototypy pre naše pomery.³⁷

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku v povojnovom období

V povojnovom Slovensku sa Gréckokatolícka cirkev na Slovensku skladala z troch administratívnych jednotiek. Prvou jednotkou bola eparchia so sídlom v Prešove so sídelným biskupom Pavlom Gajdičom na čele. Do Prešovskej eparchie patrili farnosti v českých krajinách, na západnom a strednom Slovensku a väčšina farností na východnom Slovensku. Druhou jednotkou bola Apoštolská administratúra Mukačevskej eparchie, ktorej podliehali farnosti najvýchodnejších okresov Slovenska – Sobrance, Michalovce, Sečovce, Trebišov. Hajdudorožská administratúra so štyrmi farnosťami v okrese Kráľovský Chlmec bola tretím administratívnym celkom. V minulosti tieto farnosti patrili do Hajdudorožskej eparchie v Maďarsku. Mukačevskú i hajdudorožskú administratúru spravoval biskup P. Gajdič. Podľa úradného schematizmu gréckokatolíckej cirkvi z roku 1948 bolo na Slovensku 237 245 veriacich, v českých krajinách 68 400 veriacich, 242 farských a 312 filiálnych kostolov, 245 farností, 13 kaplanských staníc.³⁸

³⁶ Porov. DOLINSKÝ, J.: *Cirkevné dejiny Slovenska II.* Trnava : Dobrá kniha, 2002, s. 91.

³⁷ Porov. BABJAK, J.: *Zostali verní : Osudy gréckokatolíckych kňazov 1.* Prešov : Vydavateľstvo Petra, 2009, s. 8.

³⁸ Porov. PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*, s. 16.

Približne od roku 1946 sa dovtedajší pomerne dobrý vzťah štátu ku Gréckokatolíckej cirkvi začal zhoršovať. Súviselo to okrem iného s podozrením kolaborácie gréckokatolíckeho obyvateľstva počas bojov na východnom Slovensku. Na zhoršenú situáciu opakovane reagoval biskup Gojdič, dokonca sa obrátil listom aj na prezidenta Beneša. Svojich duchovných napomínal, aby sa „chránili všetkého osočovania, kritizovania nášho štátneho zriadenia a tým znepokojovania našich veriacich, lebo takým nedodumaným spôsobom nielen štátu a cirkvi škodia, ale aj sebe“³⁹. Pod vplyvom postupujúcich udalostí si uvedomoval nebezpečenstvo pre gréckokatolícku cirkev a urobil viacero opatrení, ktoré mali zabezpečiť cirkev v prípade jej likvidácie. Jedným z nich bolo, že rozdelil diecézy a pre každý ich obvod určil kňaza s biskupskými právomocami.

Pravoslávna cirkev pôsobila v tom čase pod srbskou jurisdikciou. Pod vplyvom povojnovej spoločensko-politickej situácie v novembri 1945 požiadala o zmenu jurisdikcie pod moskovského patriarchu. Svätá synoda ruskej cirkvi v januári 1946 prijala pravoslávnu cirkev pod svoju zvrchovanosť a v roku 1947 vzniklo Prešovsko-slovenské biskupstvo so sídlom v Prešove. Po týchto kánonických zmenách zvýšila pravoslávna cirkev svoju aktivitu v spoločnosti.

Prvé prípravné kroky na prechod slovenských gréckokatolíkov na pravoslávie sa začali robiť už v roku 1945.⁴⁰ Zámer pripojiť gréckokatolícku cirkev ku pravoslávnej cirkvi sa v česko-slovenskom štáte vyskytoval už v roku 1948 v materiáli cirkevného oddelenia Ústredného akčného výboru Národného frontu z 30. augusta 1948, ktorý sa zaoberal riešením náboženských otázok. Materiál stanovil etapy prekonávania náboženstva, pričom v tretej etape sa mal vylúčiť vplyv Vatikánu vytvorením národnej katolíckej cirkvi, ktorá by sa odlišovala od existujúcej nezávislosťou od Ríma a slovanskou liturgiou. V tejto súvislosti sa hovorilo aj o gréckokatolíckej cirkvi, ktorá vraj robí rovnakú „reakčnú“ politiku ako rímskokatolícka cirkev. Podľa tohto dokumentu „problém možno riešiť podobne ako v rímskokatolíckej cirkvi s tým rozdielom, že by sa táto cirkev neetablovala ako samostatná, ale pridružila k pravoslávii. Z textu a kontextu vyplýva, že ide o perspektívne a možné riešenie, to znamená, že ešte nie je na programe dňa a že sa nevylučujú aj iné alternatívy“⁴¹. Takouto alternatívou bolo možné zjednotenie rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi.

V rokoch 1948 a 1949 sa už Ústredný akčný výbor Národného frontu venoval osobitne gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi. Z rozhodnutí vyplýva, že štát ustúpil od zámeru riešiť ďalšie postavenie gréckokatolíckej cirkvi v rámci katolíckej cirkvi a zameral sa na návrat gréckokatolíckej cirkvi ku pravoslávii. Za tým účelom sa prijali rozhodnutia zamerané na pomoc pravoslávnej cirkvi či už formou zvýšenia počtu pravoslávnych duchovných, alebo finančnou pomocou pravoslávnej cirkvi na získanie nehnuteľného majetku, výstavbu chrámov. V plá-

39 VNUK, F.: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 222.

40 Porov. J. J. Bazilovič OSBN a M. Lacko SJ : *Zborník z medzinárodnej konferencie*. Trnava : Dobrá kniha, 2002, s. 115.

41 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*, s. 136.

ne misijnej činnosti pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, vypracovanej v Moskovskej eparchii v septembri 1949, sa v súvislosti so získavaním gréckokatolíkov na pravoslávie varovalo pred zabratím kostolov s tým, že pravoslávna cirkev ich môže používať jedine vtedy, ak jej kostoly odovzdá česko-slovenská vláda.

Z vývoja situácie a dokumentov z tohto obdobia vyplýva, že akcia proti gréckokatolíckej cirkvi sa stala súčasťou jednotného mocensko-administratívneho zásahu komunistických režimov, keď v rokoch 1946 – 1950 boli gréckokatolíckej cirkvi na Ukrajine, v Rumunsku a na Slovensku násilne odtrhnuté od Ríma a pripojené ku Pravoslávnej cirkvi. V procese likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku sa tak prelínali záujmy politické, cirkevné a veľmocenské. 7. januára 1950 Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska zriadil osobitnú komisiu, ktorá mala pripraviť návrat gréckokatolíkov do pravoslávnej cirkvi. Situácia sa urýchlila. 27. februára 1950 na rokovaní Predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Československa a cirkevnej komisie Ústredného výboru Komunistickej strany Československa sa rozhodlo konať ihneď a 30. marca 1950 sa už prerokúvali podrobnosti o zvolaní „soboru“, porady gréckokatolíckych kňazov a veriacich, kde by došlo ku zrušeniu gréckokatolíckej cirkvi. Celá akcia dostala názov Akcia P. Uvažovalo sa akciu začať veľkou vysvetľovacou kampaňou v miestnej tlači. Súčasne sa mali vo všetkých väčších obciach a zásadne všade tam, kde boli kostoly alebo fary, vytvoriť akčné výbory z laikov a duchovných s kladným pomerom ku pravoslávii, ktorí by spolu so zástupcami pravoslávnej cirkvi a zástupcami ľudovej správy zabezpečili získanie väčšiny obyvateľov na prestup.⁴²

Po neúspešnom pokuse dosiahnuť súhlas s prechodom na pravoslávie, ktorý sa uskutočnil v Ružbachoch, sa v obciach už otvorene robil nátlak na gréckokatolíckych veriacich, aby sa pridali ku pravoslávnej cirkvi s tým, že ak aspoň časť veriacich v obci prejde na pravoslávie, dostanú aj gréckokatolícky chrám. To využili veriaci, ktorí už dávnejšie prešli na pravoslávie. Týmto spôsobom boli gréckokatolíckej cirkvi za pomoci štátnych úradov a bezpečnosti odňaté chrámy v Bžanoch, Čelovciach, Dubovej, Inovciach, Jalovej, Lomnom, Nižnej Jedľovej, Nižnom Mirošove, Nižnom Orlíku, Nižnej Polianke, Osadnom, Palote, Stakčíne, Vyšnom Mirošove, Vyšnej Poľane.

Zrušenie Gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku

28. apríla 1950 sa uskutočnil v Prešove „veľký sobor“ – zjazd gréckokatolíckej cirkvi, na ktorom sa zúčastnili povinne zástupcovia komunistickej strany. Sobor vyhlásil zrušenie Užhorodskej únie s Rímom z rokov 1646 – 1648 a návrat do ruskej pravoslávnej cirkvi. Stalo sa tak schválením „Manifestu ku gréckoka-

⁴² Porov. LETZ, R.: *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007, s. 27.

tolíckemu duchovenstvu a veriacim v Československu“, v ktorom sa prítomní sami vyhlásili za oprávnených zástupcov všetkých veriacich Gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku a deklarovali, že „únia s Vatikánom je zrušená a v dôsledku toho prestala existovať v Československu aj gréckokatolícka cirkev, ktorej údovia aj duchovenstvo s farami a kostolmi patria odo dnešného dňa do lona svätej pravoslávnej cirkvi“⁴³. Za hlavu takto utvorenej Pravoslávnej cirkvi na Slovensku bol určený pravoslávny biskup Alexej Dechtereč a gréckokatolíci boli priradení pod cirkevnú jurisdikciu moskovského patriarchu Alexija.

O zmanipulovaní soboru štátnou mocou svedčí aj skutočnosť, že účastníci soboru vo svojich vystúpeniach neuvádzali duchovné alebo dogmatické dôvody prechodu na pravoslávie, ale uvádzali výlučne dôvody politické a sobor zmocnil arcibiskupa Jelevferija, aby od česko-slovenskej vlády dosiahol uznanie zrušenia únie. Stalo sa tak listom námestníka predsedu vlády a ministra povereného spravovaním Štátneho úradu pre veci cirkevné Zdenka Fierlingera z 27. mája 1950 arcibiskupovi pravoslávnej cirkvi Jelevferijovi, v ktorom sa uvádza: „Štátny úrad pre veci cirkevné, rešpektujúc manifestačne prejavenu vôľu veriaceho ľudu, považuje uznesenie soboru zo dňa 28. t. r. o likvidácii Únie a návrate bývalých uniátov do pravoslavia za plne právoplatné rozhodnutie, ktorým sa na území republiky zrušila Únia a tzv. gréckokatolícka cirkev, ktorým sa duchovní i veriaci bývalej gréckokatolíckej cirkvi vrátili do pravoslávnej cirkvi a ktorým pravoslávna cirkev prevzala všetky práva, majetok a zariadenie bývalej gréckokatolíckej cirkvi. Preto vo všetkých záležitostiach bývalých gréckokatolíckych duchovných, či už ide o otázky osobné, platové alebo hospodárske, budú sa odteraz štátne i ľudové orgány obracať na biskupov pravoslávnej cirkvi.“⁴⁴ Spôsob, akým bola gréckokatolícka cirkev zlikvidovaná, bol nezákonný, pretože pri jej likvidácii neboli použité zákonné prostriedky a celý proces sa uskutočnil v rozpore s Ústavou, ktorá zaručovala náboženskú slobodu, a v rozpore s kánonickým právom. Gréckokatolícka cirkev nebola zrušená nijakou právnou normou, všetko, čo sa proti nej od prešovského „soboru“ odohrало, bolo úplné bezprávie a svojvôľa orgánov výkonnej a súdnej moci.⁴⁵ Prevod celého majetku gréckokatolíckej cirkvi na pravoslávnu cirkev sa uskutočnil neskôr osobitným výnosom Štátneho úradu pre veci cirkevné z 13. septembra 1952.

Záver

Vzťahy štátu a cirkví v období rokov 1918 – 1950 sa vyznačovali najmä postupným utláčaním cirkví a eliminovaním ich vplyvu na spoločnosť. Svedčia o tom jednotlivé zákony, vydávané postupne so zameraním obmedzovať cirkvi a ich aktivity. Najskôr to boli pozemkové reformy v rokoch 1918 – 1930, neskôr v povoj-

43 SEMUF, Š.: *Historická pravda o krivdách*. In: www.magnificat.sk/htm02/pregre.pdf (13. 6. 2009)

44 SEMUF, Š.: *Historická pravda o krivdách*. In: www.magnificat.sk/htm02/pregre.pdf (13. 6. 2009).

45 Porov. VAŠKO, V.: *Likvidace řeckokatolické církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 40.

novom období poštátne škôl, rušenie náboženských spolkov a organizácií, zákaz vykonávania činnosti, ako aj opätovná konfiškácia pôdy a prevedenie cirkevného majetku na štát. Všetky tieto opatrenia sa dotýkali aj gréckokatolíckej cirkvi, ktorá v tom čase spravovala 154 farností v 21 dekanátoch najmä na východnom Slovensku.

Hospodárske zabezpečenie cirkvi bolo kontrolované štátnou mocou, s cieľom cirkvi v Česko-Slovensku postupne zrušiť. Prvou obeťou sa stala gréckokatolícka cirkev, ktorá bola násilne odčlenená od únie s Vatikánom a pripojená ku pravoslávnej cirkvi na prešovskom „veľkom sobore“ v roku 1950. V nasledujúcom období činnosť cirkvi musela prebiehať v tajnosti a v neštandardných podmienkach. Tieto roky preverili jej mimoriadnu silu, vytrvalosť v protivenstvách a nezlomnosť viery.

Zoznam bibliografických odkazov

Pramene

- HREHOR, Henrich: *Úprava pozemkového vlastníctva v rokoch 1918 – 1919 v Československu*. In: www.saske.sk/cas/2-2007/hrehor.html (13. 6. 2009)
- KALNÝ, Mojmír: *Církevní majetek a restituce*. Praha : Občanský institut, 1995; www.obcinst.cz/cs/studie-oi-s4 (13. 6. 2009)
- KUSALA, Jakub: *K problematice majetkového vyrovnání*. In: www.stampach.cz/clanek_detail.php?id=85 (13. 6. 2009)
- Nariadenie Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 4/1945 zo dňa 27. februára 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 1/1945, ASPI.
- Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 51/1945 Zb. SNR zo dňa 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 10/1945, ASPI.
- Nariadenie Slovenskej národnej rady č. 99/1945 Zb. SNR zo dňa 23. augusta 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 16/1945, ASPI.
- Nařízení Vlády Československé republiky č. 194/1947 Sb. ze dne 18. 11. 1947 o soupisu pozemkového majetku pro revizi první pozemkové reformy a o jejím vyznačení ve veřejných knihách. In: *Sbírka zákonů*, č. 92/1947, ASPI.
- Obežník Centrálnej správy katolíckych cirkevných veľkostatkov v Bratislave zo 16. novembra 1929. Centrálna správa verejných základín, Slovenský národný archív, Bratislava.
- Přípis předsednictva ministerské rady ze dne 28. 7. 1919 č. 13342/19. In: BUŠEK, V. – HENDRYCH, J., a i.: *Československé církevní zákony*. Praha, 1931; <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/pripis.htm> (9. 2. 2009)
- Rozprava k Správe výboru sociálno-politického a zdravotníckeho a výboru rozpočtového k vládnemu návrhu zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví

- a náboženských společností štátom. 35. schôdza Národného zhromaždenia, Praha 14. októbra 1949. In: *Spoločná česko-slovenská digitálna parlamentná knižnica*, www.nrsr.sk (9. 2. 2009)
- SEMUF, Štefan: *Historická pravda o krivdách*. In: www.magnificat.sk/htmo2/pregre.pdf (13. 6. 2009)
- TISO, Jozef: *Modus vivendi*. In: *Katolícke Slovensko*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1933.
- Vládne nariadenie č. 228/1949 Sb. zo dňa 25. októbra 1949 o pôsobnosti a organizácii Štátneho úradu pre veci cirkevné. In: *Sbírka zákonů*, č. 71/1949, ASPI.
- Vládní nařízení č. 187/1929 Sb. ze dne 18. 12. 1929 o některých přesunech působnosti ministerstev na úřady zemské. In: BUŠEK, V. – HENDRYCH, J., a i.: *Československé církevní zákony*. Praha, 1931; <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/pripis.htm> (9. 2. 2009)
- Zákon č. 215/1919 Sb. ze dne 16. 4. 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového. In: *Sbírka zákonů*, č. 43/1919, ASPI.
- Zákon č. 121/1920 Sb. ze dne 29. 2. 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. In: *Sbírka zákonů*, č. 26/1920, ASPI.
- Zákon č. 122/1926 Sb. ze dne 25. 6. 1926 o úpravě platů duchovenstva církví a náboženských společností státem uznaných, případně recipovaných. In: *Sbírka zákonů*, č. 57/1926, ASPI.
- Zákon č. 142/1947 Sb. ze dne 11. 7. 1947 o revizi první pozemkové reformy. In: *Sbírka zákonů*, č. 65/1947, ASPI.
- Zákon č. 46/1948 Sb. zo dňa 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme (trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej lesnej pôde). In: *Sbírka zákonů*, č. 21/1948, ASPI.
- Zákon č. 185/1948 Sb. zo dňa 19. júla 1948 o poštátnení liečebných a ošetrovacích ústavov a o organizácii štátnej ústavnej liečebnej starostlivosti. In: *Sbírka zákonů*, č. 67/1948, ASPI.
- Zákon č. 81/1949 Zb. Slovenskej národnej rady zo dňa 7. apríla 1949 o úprave právnych pomerov pasienkového majetku bývalých urbárikov, komposesorátov a podobných právnych útvarov. In: *Zbierka zákonov SNR*, č. 11/1949, ASPI.
- Zákon č. 169/1949 Sb. zo dňa 16. júna 1949 o poštátnení vojenských obvodov. In: *Sbírka zákonů*, č. 49/1949, ASPI.
- Zákon č. 217/1949 Sb. zo dňa 14. októbra 1949, ktorým sa zriaďuje Štátny úrad pre cirkevné veci. In: *Sbírka zákonů*, č. 67/1949, ASPI.
- Zákon č. 218/1949 Zb. ze dne 14. 10. 1949 o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem v znění zákona 16/1990 Zb., zákona 522/1992 Zb. a zákona 467/2005 Z. z. In: *Sbírka zákonů*, č. 67/1949, ASPI.

Literatúra

- BABJAK, Ján: *Zostali verní : Osudy gréckokatolíckych kňazov*. 1. zväzok. Prešov : Vydavateľstvo Petra, 2009. ISBN 80-8099-034-3
- J. J. Bazilovič OSBN a M. Lacko SJ : *Zborník z medzinárodnej konferencie*. Trnava : Dobrá kniha, 2002. ISBN 80-7141-384-4
- BORZA, Peter: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období druhej svetovej vojny (1934 – 1945)*. Prešov : Vydavateľstvo Petra, 2006. ISBN 80-89007-80-5
- DOLINSKÝ, Juraj: *Cirkev a štát na Slovensku v rokoch 1918 – 1968*. Trnava : Dobrá kniha, 1999. ISBN 80-7141-268-6
- DOLINSKÝ, Juraj: *Cirkevné dejiny Slovenska II*. Trnava : Dobrá kniha, 2002. ISBN 80-7141-212-0
- ĐURICA, Milan S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Vydavateľstvo Lúč, 2003. ISBN 80-7114-386-3
- Kapituly kanonikov : Zborník príspevkov monotematického seminára s medzinárodnou účasťou z cirkevných dejín*. Košice, 2003. ISBN 80-7165-126-5
- LETZ, Róbert: *Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007. ISBN 978-80-969296-6-5
- PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997. ISBN 80-224-0528-0
- VAŠKO, Václav: *Likvidace řeckokatolické církve*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-7195-165-0
- VNUK, František: *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete*. Bratislava : Vydavateľstvo Nové mesto, 2006. ISBN 80-85487-82-9
- VNUK, František: *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999. ISBN 18-7090-551-4

Mgr. Zuzana Futrikaničová
Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava